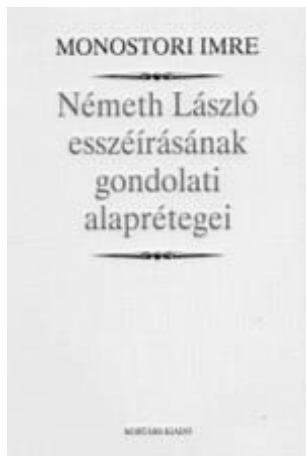

Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei

MONOSTORI IMRE KÖNYVE

**Kortárs Kiadó
Budapest, 2005
224 oldal, 2200 Ft**

Monostori Imre új könyve még azoknak is meglepetés, akik régóta ismerik és figyelik az ő munkásságát, különösképpen pedig sorra megjelenő Németh László tanulmányait, könyveit. Több évtizedes kutatómunka után most arra vállalkozott, hogy Németh László esszéírói életművének a gondolati alaprétegeit tárja föl. Könyvének a rendezőelvé „az írói *témavilág* alaprétegeinek az egymásutánisága”. Az egyes témák azonban Németh László életművében olykor évtizedekig visszatérnek, módosulnak, kiegészülnek. A témavilág egyes elemeinek a számbavétele ezért történeti vizsgálatot is igényel. A kutatónak mindig az egész életművet kell szemmel tartania. Monostori Imre könyve tehát fölöttébb összetett vállalkozás: Az írói *témavilág* alaprétegeinek a föltárását összekapcsolja e *témavilág* történeti alakulásának rajzával. Emellett az is anyagának bensőséges ismeretéből következik számára, hogy a tematikai alaprétegek vertikális és horizontális bemutatásakor külön fejezetben tárgyalja a *Kisebbségben* és a *Szárszói beszéd* problémavilágát. Ezt a kiemelést e művek „különleges szellemi-

ideológiai súlya és „problematisztikus volta” indokolja.

Németh László a magyar szellemi élet organizátora kívánt lenni. Monostori Imre könyvének tőle vett mottója vállalkozásának különlegességét is megvilágítja. Németh László pályájának igen nagyra törő célja volt: „a dementiás magyar nép fölött a tudatot újraszóni, s e tudat újraszövéseben az európai gondolkodásnak, öntudatnak is helyet adni”. Sütő András a szellem Odüsszeuszának nevezte őt, mert „nála gazdagabb tarsollyal a magyar irodalomban senki sem tért meg nagy utazásokból”. Ezzel a minősítéssel Monostori Imre vállalkozásának a nagyságát és merészségét kívánom érzékeltetni. Ő valóban a magyar szellem Odüsszeuszának a nyomába szegődött, hogy e hatalmas életmű legalaposabb mai ismerőjeként kalauzoljon bennünket gondolkodói világában. Ennek a bensőséges ismereteken alapuló kalauzolásnak különleges jelentősége lehet az egyéni és a nemzeti önismeret és öntudat szempontjából egyaránt. Az egyén számára ma is ösztönző lehet a Németh László-i példa, mely arra ösztönöz, hogy az ember az életét ne csak vegetációként élje, hanem szellemi-erkölcsi vállalkozásként, küldetés-ként adjon annak magasabb értelmet.

A Németh László-i vállalkozást nagyfokú közösségi felelősségtudat hajtotta, „munkálkodó lényének, szellemi küzdelmeinek, életművének legfőbb törekvése a magyar nemzet belső kohéziójának erősítése, a nemzeti önbecsülés táplálása és a magyarság szellemi színvonalának európai rangra emelése volt”. Ma a nemzeti közömbösség és a nemzeti tudat elképesztő zavarai közepette ellenpélda lehet(ne) az ő életművével való bensőséges szembesülés. Monostori Imre könyve kitűnő kalauz ehhez.

A gondolkodás forradalmárának nevezi Németh Lászlót. Gondolkodói univerzumának legfontosabb elemei mindmáig egymással gyökeresen ellentétes megítélésekben részesülnek. Maga Németh László nem is akart más emlékművet – idézhetjük Monostori Imre előző Németh László-könyvének a mottóját – mint azt, hogy gyűjtsék össze és adják ki azt, amit róla összeírtak. Nem azért kívánta ezt, hogy támadóit pellengére állítsa, hanem azért, hogy kitűnjék, életművét milyen közegellenállással szemben kellett a világba nyomnia.

Monostori Imre előző Németh László-könyve ezer lapon adott számot szemelvényekkel és elemző tanulmánnyal az esszéíró befogadás történetéről. Most az esszéíró gondolati alaprétegeinek bemutatásakor és történeti elemzésekor nagy segítségére van hatalmas ismeretanyaga és szemléletének példamutató kiegyensúlyozottsága, tárgyilagossága egyaránt. Ez a két alaptényező, a tudás és a tárgyilagosság érzékelteti igazán Németh László vállalkozásának emberi és szellemi nagyságát.

Jó érzékeléssel indítja Monostori Imre a Németh László-i gondolati alaprétegek számbavételét az „üdvösségügy” összetett megvilágításával, s annak hangsúlyozásával, hogy ez átfogja Németh László egész életművét. Idézi Béládi Miklóst is, aki szerint a Németh László-i minőségelv valójában „metafizika nélküli vallásos felszólításként hangzott”. Az életmű minden korszakából példák sokasága igazolja a Németh László-i „elhívés nélküli” vallásosságot, a szakrális minőségre való törekvést. „A vallás, a vallásosság szerepe, súlya – akárcsak a „minőség”-elv érvényesülése – Németh László világképében nemcsak az egyes ember magánügye és nemcsak filozófiai probléma, hanem társadalomépítő, társadalomjavító erejénél fogva a legszélesebb értelemben vett közügy is” – hangsúlyozza Monostori Imre. Sok-sok példával dokumentálja azt, hogy Németh László életművében az egyéni üdvösségügy és a nemzeti küldetés összekapcsolódik. Rámutat arra, hogy Németh László világképében az egyéni, a nemzeti és az egyetemes emberi üdvösség harc összekapcsolódása adja meg a személyes emberlét értelmét. Gazdag elemzését igazolhatná Németh László *Negyven év* című, egész életművét áttekintő, mérlegre tevő nagy tanulmányának az összegzése is: „De ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben megvalósult s bennünk is megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkiünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez.” Így kapcsolódik össze Németh László életművében az üdvösségügy és a minőségelv, így lesz az emberi minőség javításáért való töretlen munkálkodás az emberi üdvösség harc legfontosabb elemévé.

A fiatal Németh László Babits Mihály és Ady Endre ösztönzését fogadta magába, amikor a magyar irodalom elé a világirodalmi igényt állította, a magyar szétszóródással szemben pedig a magyar kibontakozást tekintette életre szóló feladatának. Az irodalomkritika legfőbb feladatát is a világirodalmi igény tudatosításában látta. Ezzel pedig az volt a célja, hogy a magyar értékeket európai összefüggésekben mérlegelje és elfogadtassa Európával. Korán meggyőződésévé vált az a gondolat, hogy egy kis nép jogát az élethez az biztosítja,

ha különb másoknál. Ezért állította a magyarság elé a minőség elvet. Ezért szembesítette azt az irodalmon túl az életmegnyilvánulások széles körével. A minőség forradalma így lett Németh László szemléletében a magyarság számára létkérdés. Ez lett a magyarság és európaiság összefonódásának a biztosítéka is. Meggyőződése volt, hogy a magyarság csak akkor tud fennmaradni Európában, ha a minőség erejével biztosít magának helyet. Monostori Imre alapos érvekkel mutat rá arra, hogy a magyarság és európaiság összefonódásának Németh László-i programja „mind a mai napig a legkorszerűbb távlatosság körébe tartozik. Egyszersmind ez a program és hitvallás a Németh László-i kritikai esszéírás legfőbb célja – és értelme.”

Ez a gondolat pedig már közvetlenül vezet át Németh László magyarságeszményének a megfogalmazásához, a mélymagyarság eszméjéhez, mely két világháború közötti esszéírásának valóban az „egyik központi kategóriája, gondolata, témája”. Ennek a fogalomnak a tartalma egyszerre építkezik a fiatal Németh László gondolatvilágában Adyból és a régi magyarságból. Ez nem valamiféle rasszista alapú diszkrimináció – hangsúlyozza Monostori Imre –, hanem „egy sajátos – a trianoni sok óta sokakban ott élő – *magyarságvédő* program megalapozása”. Ennek legfőbb vonása pedig a magyar *sorsközösség* átélése és az otthonosság a magyar kultúrában. Ezzel nem ütközik, hanem természetesen összekapcsolódik az európaisággal való azonosság. Ennek pedig rendkívül fontos bázisa Németh László szerint a magyar protestantizmus. Ezen a vonalon kötődik Adyhoz, Szabó Dezsőhöz és Móricz Zsigmondhoz. Sok-sok példával igazolja Monostori Imre, hogy Németh László szemléletében a mélymagyarság és az európaiság szorosan összetartozik. Németh László mélymagyarság eszméjének meghatározó eleme a történelmi realizmus, a „történelmi érvényű hiteles állásfoglalás a magyarság legsúlyosabb ügyeiben”.

Fontos megfigyelése az is Monostori Imrének, hogy Németh László szemléletében a harmincas évek végétől a magyarság és európaiság egyensúlyát egyre erőteljesebben váltja fel a magyar nemzeti jellegnek a korábbinál is erőteljesebb hangsúlyozása. Ennek az oka pedig az a veszélytudat, mely abból származik, hogy Németh László a német előretörés idején a magyar szellemiség kisebbségbe szorulását érzékeli a magyarságban. „Óriásivá nő benne a félelem attól, hogy a magyarság teste fölött nem ahhoz tartozó öntudat lesz úrrá.” Ez a mély aggodalom ösztönözte őt a magyar jelleg értékeinek védelmére. Monostori Imre körültekintő elemzése azonban azt is egyértelműen megmutatja, hogy a mély magyar és a híg magyar „nem egymás ellen forduló vagy fordítható értékrend Németh szellemi-történelmi helykijelölésében”, hanem jellegbeli különbség megnevezése csupán.

Németh Lászlóban erős volt az a meggyőződés, hogy európaiságunk megtartásának és érvényre juttatásának szellemi feltétele nemzeti mivoltunk mély rétegeinek a feltárása. Ezt tanúsította számára Ady életműve, ehhez adott modell értékű ösztönzést számára Bartók Béla. A nagy zeneszerző példája vezette a magyar műhely eszményének a megfogalmazásához, a magyar irodalom bartóki vonulatának megrajzolásához. A magyar nemzet leg-hatékonyabb szellemi-lelki összetartó erejének tekintette azt az irodalmat, amelyik a nemzeti sorskérdéseket európai és egyetemes szinten vizsgálja. Azt a magyar irodalmat akarta segíteni a maga munkásságával is, amelyik évszázadokon keresztül képes volt a magyar nemzet összetartó, közösség-ragasztó erejeként hatni, de éppen azáltal, hogy európai színvonalú volt. A magyar műhely eszménye tehát nem elválaszt Európától, hanem európai érvényességet kíván biztosítani a magyar jellegnek és a magyar értékeknek.

Németh Lászlónak ez a minőségelvű nemzeti törekvése az idők során sok-sok támadásra, félreértésre, félremagyarázásra is alkalmat adott. Monostori Imre körültekintő és gazdag ismereteken alapuló elemzése megtisztítja a sokszor elátkozott Németh László-i fogalmakat az ellenfelei által rájuk rakott hordalékoktól. Sokszor jelzi azt is, hogy a Németh László-i metaforikus kifejezés is okozója volt a félreértéseknek. Máskor pedig arra is utal, hogy nem Németh László felismerése volt rossz, hanem a történelmi pillanat volt alkalmatlan gondolatainak tárgyilagos befogadására. Így mutat rá Monostori Imre gazdag példaanyaggal arra, hogy a faj fogalmát például „magától értetődő természetességgel használták” a magyar írók és tudósok, tehát nem szabad rögtön átkot kiáltani rá, hanem tüzetesen meg kell nézni, hogy mit értett ezen a fogalmon Németh László. Monostori Imre ezt teszi, s bő dokumentációval igazolja azt, hogy Németh László szemléletében a faj nem embertani fogalom, hanem erkölcsi, hiszen egy sors szabta közös magatartás a tartalma.

Példaszerű tárgyilagossággal mutatja meg azt is Monostori Imre, hogy a népi író ugyancsak sokszor rossz hírbe kevert fogalma nem valamiféle szűk látókörű parasztkultusz megnevezése, hanem az európai látókörű magyar író kapja ezt a minősítést Németh Lászlótól, akiben a magyar sors és jelleg a legnagyobb lélegzetvételhez jutott. A kulcsfogalom az európai látókörű magyar: „Aki se nem „sznob”, se nem „paraszt”. Hanem *nemzeti* érvényű és értékű „népi” író.” „A népi irodalomnak, ha nem akar elposványosodni, a nemzeti irodalmat kell jelentenie.” Az így felfogott nemzeti irodalomnak pedig természetes sajátossága az, hogy benne erkölcs és esztétikum, szociális érzékenység és esztétikum nem ütközik, hanem összekapcsolódik.

Németh László azt szerette volna, ha a magyar irodalom a magyarság nemzetragasztó ereje maradt volna a huszadik században is, miként korábban az volt. Ehhez elengedhetetlennek tartotta azt, hogy a magyar irodalom a magyar nép önkifejezése legyen. A magyarság trianoni tragédiája azonban fölerősítette benne azt a meggyőződést, hogy a magyar irodalom szellemiségében baj van. Nem képes a magyarság tudatát tisztán tartani. Zavar van benne. Ennek a zavarnak az okát abban látta, hogy a német és zsidó asszimilánsok elfoglalták azokat a szellemi pozíciókat, amelyek hivatása volna a magyar szellem ébren tartása és fejlesztése. E gondolata miatt kapta meg az antiszemita minősítést, pedig egyáltalán nem volt antiszemita. A magyarországi zsidóságról azonban összetetten nyilatkozott, s miközben tisztelettel értékelte azokat a zsidó származású írókat, akikben a zsidó sors jutott kifejezésre, elmarasztalta azokat, akik felszíni asszimilációt mutattak, s a magyar szellemi élet vezetőivé igyekeztek válni, jóllehet a magyar sors meg sem érintette őket. Monostori Imre könyvének nagyon fontos érdeme, hogy ezt a fölöttébb érzékeny és bonyolult problémakört is higgadtan és árnyaltan mutatja be. Gazdagon dokumentálja, hogy Németh László egyaránt sokra becsüli azokat, akik zsidó identitásukat Magyarországon is megőrizték és mélyítették, s azokat is, akik kulturálisan és lelkileg is asszimilálódtak a magyarsághoz. Csupán azoktól óvott, akik a magyar sors átérzése nélkül próbáltak a magyar szellemi és politikai élet irányítói lenni. Ezek ellen sem akart másképpen harcolni, mint a magunk kiválóságával. A magyar nemzeti tudat zavarodottságától nem az idegenek elleni gyűlölettel akar megszabadulni, hanem kizárólag a „magunk kiválóságával” akarja őket a helyükre szorítani.

„A nagy irodalom mégiscsak felelet a sorsnak, s felelni az tud, aki a sorsot csontjában hordja” – vallotta Németh László, aki a második világháború kitörése után oly aggoda-

lommal szemlélete a magyarság sorsát, hogy minden erejével a magyarság kohéziójának a megerősítésére törekedett. Ez a kivételes nemzeti felelősségtudat váltotta ki kritikáját a zsidóság egy részének magatartásával szemben. A magyarság féltése magyarázza, de Monostori Imre szerint nem menti azt a tényt, hogy ez a kritika rendkívül szerencsétlen történelmi időpontban hangzott el. A Németh László által felvetett problémákat valóságos és tudományos megvitatásra alkalmas kérdéseknek ítéli Monostori Imre, a konkrét politikai hely figyelembe vételének elmaradását viszont súlyos tehertételnek, politikai érzéketlenségnek minősíti.

Hangsúlyozza azt is, hogy Németh László számára a *Kisebbségben* megírása kikerülhetetlen sorsvállalás, mégpedig „a legélesebben német- és nyilasellenes tett!” volt, „szellemének nincs köze a fajelmélethez vagy bárminemű rasszista reflexhez”. A *Kisebbségben* megjelenése előtti időben senki nem bírálta Németh László mély-magyarság koncepcióját, hiszen addig csak magyarságeszményének pozitív megkülönböztető minősítése volt. „A lavinát éppen a *Kisebbségben* lapjain megjelenő „híg magyar” metafora indította el.” Ezt a metaforát Monostori Imre is szerencsétlen fogalomnak minősíti. Gazdagon számba veszi a *Kisebbségben* kritikai visszhangját. Rámutat arra, hogy az egyes értelmezések mennyire az értelmezők szemléletétől függtek, egymással mennyire ellentétes módon ítélték meg annak gondolatait. A recepció elemzése igen széles összefüggésrendszerben világítja meg a *Kisebbségben* problematikáját és szellemi környezetét egyaránt. A mély magyar – híg magyar szembeállítás ellenvetéseket válthatott ki amiatt is, mert „nem esztétikai (persze nem is „rasszista”) minősítő elv, hanem az egyén szellemi magatartását lényegében *egyetlen kritérium* – magyarságtudatának mélysége – szerint mérő *értékkategória*”. „Az igazán lényeges azonban az – idézi Monostori Imre Bibó Istvánt –, hogy ez a terminológia nem ködös fantazmagóriákról, hanem egy valóságos, létező jelenségről beszél.” Ez pedig az – magyarázza Monostori Imre –, hogy a kiegyezés óta a magyar viszonyokat teljesen áthatja a kontraszelekció, mely háttérbe szorította a magyar sorskérdésekkel mélyen szembesülő személyiségeket.

Németh László a magyar hagyományokra épülő Magyarország híve volt, Szekfű Gyula dualisztikus állameszményével egy magyar népi-nemzeti értékrendet állított szembe. A germán veszély idején pedig a mélymagyarság kelet-európai kapcsolódási lehetőségeit kutatta.

Monostori Imre könyvében Németh László esszéirői világképének alaprétegei szervesen következnek egymásból. A magyar sorskérdéseket életműve középpontjába állító író gondolkodásának belső rendjét a történelem is motiválta. Időről-időre új körülmények ösztönözték az alapkérdések mérlegelésére is.

Könyvének *A második szárszói beszéd alapmotívumai és fogadtatástörténetének évtizedei* című fejezetében Monostori Imre Németh Lászlónak ezt a másik legtöbbet vitatott, legtöbbször elmarasztalt esszéjét tisztítja meg a rádobált szennytől. Németh Lászlót a harmadik út koncepciója miatt marasztalták el évtizedeken keresztül. Úgy állították be szárszói szereplését, a harmadik út koncepciójának a kifejtését, mintha abban a történelmi pillanatban csak két út, a fasizmus és a kommunizmus között lehetett volna választani, s Németh László ebben a helyzetben kereste volna a kettő közötti harmadik utat. Ezzel szemben Monostori Imre meggyőzően mutatja meg azt, hogy Németh László Szárszón teljesen tisztában volt a háború kimenetelével, a fasizmus vereségével. Nem a két út kö-

zötti választás lehetősége előtt állt, hanem azoknál sokkal nagyobbra nézett. Az ő harmadik út koncepciója nem a már valamiképpen létező két út mellett jelölhető ki, hanem „fö-löttük mint a már meglévők-től minőségileg különböző, szintetikus képződmény. Hiszen a harmadik út az európai kultúra javával való szimbiózis kísérleti programja Németh Lászlónál.” A harmadik út „a magyar és az európai értékvilág „szerves összefűzése”, szintézise”.

Salamon Konrád tanulmányának fő gondolatát folytatja Monostori Imre midőn maga is egyértelműen pozitív tartalmúnak minősíti a harmadik út koncepcióját. Arra is rámutat, hogy a későbbi történelem is Németh László intelmeit és aggályait igazolta.

Az, hogy Monostori Imre bensőségesen ismeri és érti Németh László elgondolásait, nem akadályozza meg őt abban, hogy egyes pontokon bírálja is nézeteit. Nem eszményíteni akarja Németh Lászlót, hanem világképének alapgondolataival ismerteti meg az olvasót.

Monostori Imre kristálytisztá elemzésének a fényében más dimenzióba kerülnek a *Szár-szói beszédet* bíráló, elítélő okfejtések. Németh Lászlót ekkor elsősorban a magyarság jövője foglalkoztatta. Ezért vázolta fel az értelmiségi társadalom, a minőségyszocializmus utópiáját is. Fölfelé, a minőség forradalma irányában kereste a kiutat a lehetetlen helyzet-ből. Ebben a törekvésében segítette őt az egész munkásságát átható pedagógiai éthosz. Ezért kereste később lehetetlen helyzetekben is a történelmi cselekvés útját. Világosan megmutatja Monostori Imre azt is, hogy a kibontakozás lehetőségének lázas keresése olykor elfedte előle „a ténylegesen létező szocialista rendszer súlyos ellentmondásait”. Németh László valóban eszményeket fölrajzoló, eszményekhez ragaszkodó személyiség volt, de talán éppen ezért különösen érzékeny volt eszményei sérülésére. Ezért érzekelte élete vége felé fölöttébb fájdalmasan a magyar nemzeti kohézió lazulását. Ezért jelezte már a hatvanas években a globalizáció negatív hatását a nemzet összetartozás tudatára, szel-lemi-erkölcsi kohéziójára.

Monostori Imre kitűnő könyve úgy kalauzol Németh László esszéírói birodalmában, hogy nyilvánvalóvá teszi ennek a minőség forradalma jegyében megalkotott hatalmas életműnek organikus belső rendjét és létérdekű időszerűségét is.

Görömbei András